

Література:

1. Горшихіна О. Ю. Огляд російсько-єврейських періодичних видань (1860–1907 pp.) з колекції “Періодика” відділу фондів юдаїки НБУВ. [Електронний ресурс] // <http://confence.nbu.gov.ua>
2. Інвентарні книги фондової групи “Книги” (шифр – “АК”), № 1–2, НІЕЗ “Переяслав”.
3. Інвентарні книги фондової групи “Науково-допоміжний фонд” (шифр – “НДФ”), № 1–5, НІЕЗ “Переяслав”.
4. Інвентарні книги фондової групи “Шолом-Алейхем” (шифр – “Ш”), № 1–2, НІЕЗ “Переяслав”.

УДК 94(477=1:477)

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-346-3-74>

Гула О. Г.

ORCID: 0000-0001-5437-9042

кандидат історичних наук,

магістр історії (освітня програма “Юдаїка”)

Національний університет “Києво-Могилянська академія”

м. Київ, Україна

МОЛИТВА ЯК ВИРОК: ЕПІЗОД З ІСТОРІЇ ОСТРОЗЬКОЇ ЄВРЕЙСЬКОЇ ДРУКАРНІ

Дослідження історії появи та подальшої діяльності єврейських друкарень на території України було і залишається актуальним до сьогодні, адже поряд з існуванням робіт, де зазначена проблема розглядається як частина більш широкого дослідницького поля [1; 4], наявні також і більш вузькі студії з теми [2; 3].

Водночас ключовим, але досі недостатньо вивченим аспектом при аналізі питання діяльності єврейських друкарень на території України залишається проблема відносин між власниками друкарень та представниками державної цензури. В останні роки з’явилися роботи, що розглядають юридичні аспекти появи та функціонування державних цензурних органів [6], однак увага в них зосереджена саме на ухваленні і впровадженні законодавчих актів щодо видання книг, а увага до єврейських друкарень іноді взагалі випускається з поля зору дослідників. Натомість для нас важливо розглянути проблему в комплексі, щоб з’ясувати, що стало поштовхом до тотального закриття єврейських друкарень – внутрішній зміст книг чи політика центральної влади.

Вперше закони щодо функціонування інституту цензури на території Російської імперії були ухвалені на початку XIX ст. У 1804 р. з'явився цензурний статут, що визначав права та обов'язки цензорів. У наступні роки законодавство щодо перевірки благонадійності книг розширювалося, і в 1828 р. було утворено Головне управління цензури. Окрім того, засновувалися окремі цензурні комітети, завданнями представників яких були звірка рукопису книги із сигнальним примірником, видача спеціального квитка та дозволу на друк.

Особливої уваги щодо виникнення та поширення єврейських друкарень на території Російської імперії влада спершу не приділяла, а тому вже наприкінці XVIII ст. було створено цілу низку невеликих друкарень на Волині та Поділлі – у містечках Олексинець, Судилків, Корець, Меджибіж, Полонне, Миньківці, Славута та ін. [1, с. 381]. Було засновано друкарню і в містечку Острог, де її власник, міщанин Ф. Айзенберг, із 1819 р. друкував книги релігійного спрямування [6, арк. 4]. Однак у 1836 р. його було притягнуто до відповідальності за надрукування релігійної книги “Махзор або традиційні молитви”. За повідомленням міністра внутрішніх справ від 3 січня 1837 р., у цій книзі було виявлено “вредные мысли, обыкновенно цензурою уничтожаемая” [6, арк. 1]. Крім того, Ф. Айзенберг звинувачувався у виданні книги без погодження з цензурою та у фальсифікації підпису цензора. У квітні 1837 р. волинський губернатор звітував, що Ф. Айзенберга було допитано в Новоград-Волинському магістраті та встановлено, що усі книги, надруковані там, включно з Махзором, знайденим та відібраним у М. Голсбаха, мали дозвіл цензурного комітету [6, арк. 12]. Для доказу своєї правоти підсудний представив на розгляд у Новоград-Волинський магістрат два додаткових екземпляри книги з дозвільними цензурними квитками від 1833 р. та 1836 р. Ці екземпляри було відправлено до Міністерства внутрішніх справ, а саме до чиновника Департаменту духовних справ іноземних сповідань, який знав відповідні мови, для звірки з екземпляром, відібраним у М. Голсбаха. Після проведення аналізу було встановлено, що один екземпляр книги відрізняється від двох інших, але вилучений екземпляр та один із наданих власником друкарні були ідентичні і містили ідентичні тексти зі “шкідливими рядками” [6, арк. 13]. Під “шкідливими рядками” малися на увазі рядки з молитви, що читалася в перший чи другий день Песаху. Поки тривало слідство, друкар перебував під поліцейським наглядом у Новограді-Волинському, а його рідні залишалися в Острозі. Ф. Айзенберг стверджував, що в Махзорі, окрім молитов, нічого протизаконного не міститься. Він апелював до указу Сенату від 27 листопада 1836 р., за яким книги, надруковані без погодження з цензурою чи ввезені з-за кордону, можуть подаватися на розгляд місцевому керівництву впродовж року без жодного покарання щодо заявника, тобто

до 27 листопада 1837 р. [5, с. 395]. Думку Ф. Айзенберга щодо нешкідливості надрукованих молитов та хибної ідеї цензури викинути частину слів релігійного вірша підтримав і волинський рабин Хаїм Рубін, який у присутності свідків переглядав екземпляри надрукованих книг, привезених із Новоград-Волинського магістрату до Віленської палати кримінального суду. Крім того, перевірки представлених екземплярів книг, надрукованих Острозькою друкарнею, з боку цензорів Тугендгольдфа, Льва Боровського, Семена Жуковського остаточно ситуацію не прояснили, адже дозволи на друк примірників вони таки видали в 1833 та 1836 роках.

Незважаючи на це, Ф. Айзенберга було заарештовано та засуджено на 10 місяців тюрми (від березня до грудня 1837 р.), а також взято підписку про нездійснення надалі подібних дій [5, арк. 58 зв.].

Засудження друкаря з Острога збіглося в часі з періодом конкурентної боротьби між друкарнями Славути і Вільна, судових процесів над їхніми власниками та імперською політикою щодо знищення єврейських друкарень зі збереженням таких друкарень лише в Києві та Вільні. Виникає питання: чи була молитва істинною причиною вироку Ф. Айзенбергу, чи це була спрямована дія влади в загальному ключі здійснюваних щодо єврейського населення заходів?

Література:

1. Кержнер А. Єврейське друкарство // Нариси з історії та культури євреїв України. Київ : Дух і Літера, 2009. С. 379–398.
2. Коган Л. Из истории светского еврейского книгопечатания в Бердичеве // Еврейская старина. № 1 (104). 2020.
3. Коган Л. Из истории еврейского книгопечатания в Житомире // Еврейская старина. № 4 (107), 2020.
4. Петровський-Штерн Й. Штетл: золота доба єврейського містечка. Київ : Критика, 2019. 394 с.
5. Полный хронологический сборник законов и положений, касающихся евреев, от Уложения Царя Алексея Михайловича до настоящего времени / сост. В. Леванда. СПб, 1874. 1187 с.
6. ЦДІАК, ф. 442, оп. 1, спр. 2366. Справа зі звинувачення власника друкарні в м. Острог Волинської губернії Ф. Айзенберга у друкуванні єврейських релігійних книг без дозволу цензури.
7. Щербак Н. Правові засади діяльності цензурних установ в Україні (XIX – поч. XX ст.). Автореф. дис. на здобуття наук. ступ. к. ю. н. Київ : КНУ ім. Т. Шевченка, 2010. 19 с.